

Samling af Afgørelser

DOMSTOLENS DOM (Anden Afdeling)

14. september 2017*

»Præjudiciel forelæggelse – retligt samarbejde i civile sager – retternes kompetence – kompetence i sager om individuelle arbejdsaftaler – forordning (EF) nr. 44/2001 – artikel 19, nr. 2), litra a) – begrebet »det sted, hvor arbejdstageren sædvanligvis udfører sit arbejde« – luftfartssektor – kabinepersonale – forordning (EØF) nr. 3922/91 – begrebet »hjemmebase««

I de forenede sager C-168/16 og C-169/16,

angående anmodninger om præjudiciel afgørelse i henhold til artikel 267 TEUF, indgivet af cour du travail de Mons (appeldomstolen i arbejdsretlige sager i Mons, Belgien) ved afgørelser af 18. marts 2016, indgået til Domstolen den 25. marts 2016, i sagerne

Sandra Nogueira,

Victor Perez-Ortega,

Virginie Manguit,

Maria Sanchez-Odogherty,

José Sanchez-Navarro

mod

Crewlink Ireland Ltd (sag C-168/16),

og

Miguel José Moreno Osacar

mod

Ryanair Designated Activity Company, tidligere Ryanair Ltd (sag C-169/16),

har

DOMSTOLEN (Anden Afdeling),

sammensat af afdelingsformanden, M. Ilešič, Domstolens præsident, K. Lenaerts, som fungerende dommer i Anden Afdeling, og dommerne A. Rosas, C. Toader (refererende dommer) og E. Jarašiūnas,

generaladvokat: H. Saugmandsgaard Øe,

* Processprog: fransk.

justitssekretær: fuldmægtig I. Illéssy,

på grundlag af den skriftlige forhandling og efter retsmødet den 2. februar 2017,

efter at der er afgivet indlæg af:

- S. Nogueira, V. Perez-Ortega, V. Mauguit, M. Sanchez-Odogherty og J. Sanchez-Navarro samt M.J. Moreno Osacar ved advocats S. Gilson og F. Lambinet
- pour Crewlink Ireland Ltd ved advocaat S. Corbanie og avocat F. Harmel,
- Ryanair Designated Activity Company, tidligere Ryanair Ltd, ved advocaat S. Corbanie og advocats F. Harmel og E. Vahida, samt dikigoros G. Metaxas-Maranghidis,
- den belgiske regering ved C. Pochet, M. Jacobs og L. Van den Broeck, som befuldmægtigede,
- Irland ved A. Joyce, som befuldmægtiget, bistået af barrister S. Kingston
- den franske regering ved D. Colas, D. Segoin og C. David, som befuldmægtigede,
- den nederlandske regering ved M. Bulterman og C. Schillemans, som befuldmægtigede,
- den svenske regering først ved C. Meyer-Seitz, A. Falk, U. Persson og N. Otte Widgren, som befuldmægtigede, derefter ved C. Meyer-Seitz og A. Falk, som befuldmægtigede,
- Europa-Kommissionen ved M. Wilderspin, M. Heller og P. Costa de Oliveira, som befuldmægtigede,

og efter at generaladvokaten har fremsat forslag til afgørelse i retsmødet den 27. april 2017,

afsagt følgende

Dom

- 1 Anmodningerne om præjudiciel afgørelse vedrører fortolkningen af artikel 19, nr. 2), litra a), i Rådets forordning (EF) nr. 44/2001 af 22. december 2000 om retternes kompetence og om anerkendelse og fuldbyrdelse af retsafgørelser på det civil- og handelsretlige område (EFT 2001, L 12, s. 1, herefter »Bruxelles I-forordningen«).
- 2 Disse anmodninger er blevet forelagt i forbindelse med to tvister mellem, i sag C-168/16, på den ene side Sandra Nogueira, Victor Perez-Ortega, Virginie Mauguit, Maria Sanchez-Odogherty og José Sanchez-Navarro (herefter samlet »Sandra Nogueira m.fl.«) og Crewlink Ireland Ltd (herefter »Crewlink«) på den anden side, og i sag C-169/16 mellem Miguel José Moreno Osacar og Ryanair, tidligere Ryanair Ltd, (herefter »Ryanair«) vedrørende vilkårene for opfyldelse og afbrydelse af de individuelle arbejdsaftaler for Sandra Nogueira m.fl. og Miguel José Moreno Osacar og vedrørende de belgiske retsinstansers internationale kompetence til at påkende disse tvister.

Retsforskrifter

Folkeretten

- 3 Konventionen om international civil luftfart, som blev undertegnet i Chicago (De Forenede Stater) den 7. december 1944 (herefter »Chicagokonventionen«), er blevet ratificeret af alle Den Europæiske Unions medlemsstater, mens Den Europæiske Union imidlertid ikke er part i nævnte konvention.
- 4 Konventionens artikel 17 bestemmer:
- »Luftfartøjer har den stats nationalitet, i hvilken de er registreret.«

EU-retten

- 5 13. og 19. betragtning til Bruxelles I-forordningen har følgende ordlyd:
- »(13) For forsikringsaftaler, forbrugerftaler og arbejdsaftaler er det ønskeligt at beskytte den svage part ved hjælp af kompetenceregler, der er gunstigere for denne parts interesser end de almindelige kompetenceregler.
- [...]
- (19) Kontinuiteten mellem [konventionen af 27. september 1968 om retternes kompetence og om fuldbyrdelse af retsafgørelser i borgerlige sager, herunder handelssager (EFT 1978, L 304, s. 17), som ændret ved de efterfølgende konventioner om nye medlemsstaters tiltrædelse af denne konvention], og denne forordning bør sikres, og i den forbindelse bør der fastsættes overgangsbestemmelser. Samme kontinuitet bør gælde med hensyn til [Domstolens] fortolkning af [denne konvention], og endvidere bør [den første protokol om Domstolens fortolkning af 1968-konventionen, som revideret og ændret (EFT 1998, C 27, s. 28)], fortsat finde anvendelse på sager, der allerede er anlagt ved denne forordnings ikrafttræden.«
- 6 Denne forordnings kapitel II, Afdeling 5, der består af artikel 18-21, fastsætter kompetencereglerne vedrørende tvister, som omhandler individuelle arbejdsaftaler.
- 7 Nævnte forordnings artikel 18, stk. 1, bestemmer følgende:
- »I sager om individuelle arbejdsaftaler afgøres kompetencen efter denne afdeling, jf. dog artikel 4 og artikel 5, nr. 5).«
- 8 Samme forordnings artikel 19 fastsætter:
- »En arbejdsgiver, der har bopæl på en medlemsstats område, kan sagsøges:
- 1) ved retterne i den medlemsstat, på hvis område han har bopæl, eller
  - 2) i en anden medlemsstat:
    - a) ved retten på det sted, hvor arbejdstageren sædvanligvis udfører sit arbejde, eller ved retten på det sidste sted, hvor han sædvanligvis udførte sit arbejde, eller
    - b) såfremt arbejdstageren ikke sædvanligvis udfører eller udførte sit arbejde i et bestemt land, ved retten på det sted, hvor den virksomhed, som har antaget arbejdstageren, er eller var beliggende.«

9 Bruxelles I-forordningens artikel 21 er affattet således:

»Denne afdeling kan kun fraviges ved en aftale om værneting:

- 1) der er indgået, efter at tvisten er opstået, eller
- 2) der giver arbejdstageren ret til at anlægge sag ved andre retter end dem, der er nævnt i denne afdeling.«

10 Præambelen til Romkonventionen om, hvilken lov der skal anvendes på kontraktlige forpligtelser, åbnet for undertegnelse i Rom den 19. juni 1980 (EFT 1980, L 266, s. 1, herefter »Romkonventionen«), bestemmer:

»De høje kontraherende parter i traktaten om oprettelse af Det europæiske økonomiske Fællesskab er –

i bestræbelse på inden for den internationale privatrets område at fortsætte det lovharmoniseringsarbejde, som allerede er gjort inden for Fællesskabet, særlig vedrørende retternes kompetence og fuldbyrdelse af retsafgørelser, og

i ønsket om at gennemføre ensartede regler om, hvilken lov der skal anvendes på kontraktlige forpligtelser –

blevet enige om [...]«

11 Rådets forordning (EØF) nr. 3922/91 af 16. december 1991 om harmonisering af tekniske krav og administrative procedurer inden for civil luftfart (EFT 1991, L 373, s. 4), som ændret ved Europa-Parlamentets og Rådets forordning (EF) nr. 1899/2006 af 12. december 2006 (EUT 2006, L 377, s. 1) (herefter »forordning nr. 3922/91«), gælder som anført i dens artikel 1 »for harmonisering af tekniske krav og administrative procedurer for sikkerhed inden for civil luftfart med hensyn til operation og vedligeholdelse af luftfartøjer og personer og organisationer, som er involveret i disse opgaver«.

12 Denne forordning indeholdt, inden den blev ophævet ved Europa-Parlamentets og Rådets forordning (EF) nr. 216/2008 af 20. februar 2008 om fælles regler for civil luftfart og om oprettelse af et europæisk luftfartssikkerhedsagentur, og om ophævelse af Rådets direktiv 91/670/EØF, forordning (EF) nr. 1592/2002 og direktiv 2004/36/EF (EUT 2008, L 79, s. 1), et bilag III, hvis subpart Q havde overskriften »Flyve- og tjenestetidsbegrænsninger samt hvilebestemmelser«. Flyveoperationen (OPS) 1.1090, punkt 3.1, som fremgik af denne subpart, bestemte følgende:

»Luftfartsforetagendet skal udpege en hjemmebase for hvert besætningsmedlem.«

13 Denne subpart indeholdt ligeledes OPS 1.1095, der i sit punkt 1.7 definerede begrebet »Hjemmebase« som »[e]n for besætningsmedlemmet af luftfartsforetagendet angivet lokalitet, hvor besætningsmedlemmet normalt påbegynder og afslutter en tjenesteperiode eller en række af tjenesteperioder, og hvor luftfartsforetagendet under normale omstændigheder ikke er ansvarligt for indkvartering af det pågældende besætningsmedlem«.

- 14 Endvidere var OPS 1.1110, som ligeledes fremgik af bilag III, subpart Q, til forordning nr. 3922/91, med overskriften »hvile« affattet således:

»1. *Minimumshvile*

- 1.1. Minimumshvileperioden inden en flyvetjenesteperiode, der påbegyndes på hjemmebasen, skal være mindst lige så lang som den forudgående tjenesteperiode, dog mindst tolv timer.
- 1.2. Minimumshvileperioden inden en flyvetjenesteperiode, der påbegyndes på et andet sted end hjemmebasen, skal være mindst lige så lang som den forudgående tjenesteperiode, dog mindst ti timer. Når en minimumshvileperiode tilbringes på et andet sted end hjemmebasen, skal luftfartsforetagendet sikre mulighed for søvn i otte timer under behørig hensyntagen til fornøden rejsetid samt andre fysiologiske behov. [...]«

- 15 Hvad angår social sikring nævnes begrebet »hjemmebase« også i betragtning 18b til Europa-Parlamentets og Rådets forordning (EF) nr. 883/2004 af 29. april 2004 om koordinering af de sociale sikringsordninger (EUT 2004, L 166, s. 1), som ændret ved Europa-Parlamentets og Rådets forordning (EU) nr. 465/2012 af 22. maj 2012 (EUT 2012, L 149, s. 4). Denne betragtning er affattet således:

»I bilag III til [forordning nr. 3922/91] defineres begrebet »hjemmebase« for flyve- og kabinebesætningsmedlemmer som en for besætningsmedlemmet af luftfartsforetagendet angivet lokalitet, hvor besætningsmedlemmet normalt påbegynder og afslutter en tjenesteperiode eller en række af tjenesteperioder, og hvor luftfartsforetagendet under normale omstændigheder ikke er ansvarligt for indkvartering af det pågældende besætningsmedlem. For at lette anvendelsen af nærværende forordnings afsnit II på flyve- og kabinebesætningsmedlemmer er det berettiget at anvende begrebet »hjemmebase« som kriterium for fastlæggelsen af, hvilken lovgivning der skal finde anvendelse på flyve- og kabinebesætningsmedlemmer. Den lovgivning, der finder anvendelse på flyve- og kabinebesætningsmedlemmer, bør dog forblive stabil, og princippet om hjemmebase bør ikke medføre hyppige ændringer af den lovgivning, der finder anvendelse, på grund af industriens arbejdsmonster eller sæsonpræget efterspørgsel.«

- 16 Artikel 11 i forordning nr. 883/2004, som er indeholdt i forordningens afsnit II vedrørende fastlæggelse af, hvilken lovgivning der skal anvendes, fastsætter følgende:

»1. Personer, som er omfattet af denne forordning, er alene undergivet lovgivningen i én medlemsstat. Spørgsmålet om, hvilken lovgivning der skal anvendes, afgøres efter bestemmelserne i dette afsnit.

[...]

3. Med forbehold af artikel 12-16:

- a) er en person, der udøver lønnet beskæftigelse eller selvstændig virksomhed i en medlemsstat, omfattet af denne medlemsstats lovgivning

[...]

5. Beskæftigelse som flyve- eller kabinebesætningsmedlem, der udfører passager- eller fragttjenester, anses for arbejde, der udøves i den medlemsstat, hvor »hjemmebasen«, som defineret i bilag III til forordning (EØF) nr. 3922/91, er beliggende.«

- 17 Artikel 3 i forordning nr. 465/2012 bestemmer, at artikel 11, stk. 5, i forordning nr. 883/2004 træder i kraft på tyvendedagen efter offentliggørelsen i *Den Europæiske Unions Tidende*. Eftersom offentliggørelsen skete den 8. juni 2012, finder ændringerne indført ved denne forordning følgelig ikke anvendelse ratione temporis på tvisterne i hovedsagen.

Twisten i hovedsagen og de præjudicielle spørgsmål

Sag C-169/16

- 18 Den 21. april 2008 indgik M.J. Moreno Osacar i Spanien en arbejdsaftale med Ryanair, der er et luftfartselskab med hovedkontor i Irland.
- 19 I medfør af denne aftale omfattede hans opgaver »passagersikkerhed, -pleje, -assistance og -kontrol, assistance til boarding og på jorden [...], salg om bord på flyet og indvendig rengøring af flyet, sikkerhedskontrol og alle de relevante opgaver, som [...] kan betros af selskabet«.
- 20 I henhold til denne aftale, der er udfærdiget på engelsk, havde de irske retter kompetence til at påkende eventuelle tvister, der måtte opstå mellem parterne i forbindelse med fuldbyrdelsen og opsigelsen af denne aftale, og bestemmelserne i irsk ret fandt anvendelse på forholdet mellem parterne. I den samme aftale anførtes det ligeledes, at M.J. Moreno Osacars arbejde som kabinepersonale blev betragtet som udført i Irland, eftersom hans opgaver blev udført om bord på fly, som var indregistreret i denne medlemsstat, og som tilhørte dette luftfartselskab.
- 21 Endvidere udpegede M.J. Moreno Osacars arbejdsaftale Charleroi lufthavn (Belgien) som »hjemmebase« og krævede, at han boede inden for en times afstand til hjemmebasen, hvorfor han bosatte sig i Belgien.
- 22 Den 1. april 2009 blev M.J. Moreno Osacar forfremmet til »supervisor«. Han fratrådte sin stilling den 16. juni 2011.
- 23 Efterfølgende har M.J. Moreno Osacar, idet han er af den opfattelse, at hans tidligere arbejdsgiver var forpligtet til at overholde og anvende bestemmelserne i belgisk ret, og idet han mener, at denne medlemsstats retter er kompetente til at træffe afgørelse om hans krav, ved stævning af 8. december 2011 indleveret til tribunal du travail de Charleroi (arbejdsretten i første instans i Charleroi, Belgien) anlagt sag med påstand om, at hans tidligere arbejdsgiver tilpligtedes at betale ham visse godtgørelser.
- 24 Ryanair har bestridt, at de belgiske retter har kompetence til at påkende denne tvist. Selskabet har i denne forbindelse gjort gældende, at der er en nær og konkret forbindelse mellem denne tvist og de irske retter. Ud over værnetingsklausulen og klausulen om valg af irsk ret som den, der finder anvendelse, har dette selskab anført, at M.J. Moreno Osacar var omfattet af irsk ret hvad angår skat og social sikring, at han har udført sin arbejdsaftale om bord på fly, som var indregistreret i Irland og underlagt denne medlemsstats lovgivning, og at arbejdsaftalen, selv om M.J. Moreno Osacar havde underskrevet den i Spanien, først var indgået, da Ryanair havde underskrevet den på sit hovedkontor i Irland.
- 25 Ved dom afsagt den 4. november 2013 fastslog tribunal du travail de Charleroi (arbejdsretten i første instans i Charleroi, Belgien), at de belgiske retter ikke havde kompetence til at påkende M.J. Moreno Osacars søgsmål. M.J. Moreno Osacar har iværksat appel til prøvelse af denne dom til den forelæggende ret, cour du travail de Mons (appeldomstolen i arbejdsretlige sager i Mons, Belgien).

- 26 Den forelæggende ret har først fastslået visse nærmere omstændigheder omkring de faktiske forhold. Denne ret har således anført, at M.J. Moreno Osacar altid indledte sine arbejdsdage i Charleroi lufthavn og afsluttede dem samme sted. Han var på samme måde af og til forpligtet til at være standby for at kunne træde i stedet for et eventuelt udeblivende medlem af personalet.
- 27 Efter disse præciseringer har den forelæggende ret anført, at den, inden den træffer afgørelse om sagen, skal tage stilling til de belgiske retsinstansters kompetence til at påkende denne sag.
- 28 Efter at have fastslået, at værnetingsklausulen ikke kunne gøres gældende over for M.J. Moreno Osacar i medfør af Bruxelles I-forordningens artikel 21, har denne ret anført, at undersøgelsen af et sådant spørgsmål skal foretages i betragtning af denne forordnings artikel 19, nr. 2). Den forelæggende ret har anført, at denne bestemmelse udpeger de forskellige værneting, der er kompetente til at påkende tvister, der kan opstå af en arbejdsaftale. Retten har henvist til, at blandt disse værneting har det sted, hvor arbejdet sædvanligvis udføres, i Domstolens praksis længe været anset for et væsentligt kriterium.
- 29 I denne henseende følger det af Domstolens praksis, bl.a. præmis 24 i dommen af 13. juli 1993, Mulox IBC (C-125/92, EU:C:1993:306), at når udførelsen af det arbejde, der er pålagt arbejdstageren, finder sted på flere kontraherende staters område, kan det sted, hvor arbejdstageren sædvanligvis udfører sit arbejde, defineres som »det sted, hvor eller hvorfra arbejdstageren hovedsagelig opfylder sine forpligtelser over for arbejdsgiveren«. Det følger heraf, at de nationale retsinstanter for at fastlægge dette sted skal følge en metode, som bygger på indikationer, dvs. tage hensyn til alle omstændigheder i den foreliggende sag med henblik på at afgøre, med hvilken stat erhvervsaktiviteten har den stærkeste tilknytning.
- 30 Afgørelsen af, hvilken retsinstans der er kompetent til at påkende tvister, der anlægges for medlemsstaternes retsinstanter af luftfartselskabers kabinepersonale, medfører imidlertid en særlig vanskelighed.
- 31 Hvad nærmere bestemt angår identificeringen af »det faktiske midtpunkt for erhvervsudøvelse« for disse personer har den forelæggende ret rejst spørgsmålet om, hvorvidt dette sted rent faktisk ikke er et begreb, der ligger meget nær begrebet »hjemmebase«, som er defineret i bilag III til forordning nr. 3922/91, hvilket ligeledes synes antydnet ved henvisningen til dette begreb i EU-lovgivningen vedrørende social sikring.
- 32 Under disse omstændigheder har cour du travail de Mons (appeldomstolen i arbejdsretlige sager i Mons, Belgien) besluttet at udsætte sagen og at forelægge Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål:
- »Henset til:
- de krav om løsningernes forudsigelighed og om retssikkerhed, som lå til grund for vedtagelsen af reglerne om retternes kompetence og fuldbyrdelse af retsafgørelser på det civil- og handelsretlige område, som er fastsat i [konventionen af 27. september 1968 om retternes kompetence og om fuldbyrdelse af retsafgørelser i borgerlige sager, herunder handelssager, som ændret ved de efterfølgende konventioner om nye medlemsstaters tiltrædelse til denne konvention] samt i [Bruxelles I-forordningen] (jf. bl.a. dom af 19.7.2012, Mahamdia, C-154/11, [EU:C:2012:491], præmis 44 og 46)
  - de særlige forhold i tilknytning til den europæiske luftfartssektor, hvor kabinepersonalet i luftfartselskaber, som har hjemsted i en af Unionens medlemsstater, dagligt flyver over Den Europæiske Unions område med udgangspunkt i en hjemmebase, der, som i den foreliggende sag, kan være beliggende i en anden af Unionens medlemsstater

- de specifikke omstændigheder i den foreliggende tvist, som der er gjort rede for i [anmodningen om præjudiciel afgørelse].
- det kriterium vedrørende begrebet »hjemmebase« (som defineret i bilag III til forordning [nr. 3922/91]), der i forordning nr. 883/2004 er anvendt til at fastlægge den sociale sikringslovgivning, som finder anvendelse på flyve- og kabinebesætningsmedlemmer fra den 28. juni 2012
- de principper, som følger af Den Europæiske Unions Domstols praksis ifølge de domme, der er anført i nærværende afgørelses præmisser

kan udtrykket »det sted, hvor arbejdsaftalen sædvanligvis opfyldes«, som omhandlet i artikel 19, [nr. 2)], i [Bruxelles I-forordningen] [...] fortolkes således, at det svarer til udtrykket »hjemmebase«, som er defineret i bilag III til [forordning nr. 3922/91], dvs. »en af luftfartsforetagendet angivet lokalitet, hvor besætningsmedlemmet normalt påbegynder og afslutter en tjenesteperiode eller en række af tjenesteperioder, og hvor luftfartsforetagendet under normale omstændigheder ikke er ansvarligt for indkvartering af det pågældende besætningsmedlem«, med henblik på fastlæggelsen af den kontraherende stat (og følgelig dens jurisdiktion), på hvis område en arbejdstager sædvanligvis udfører sit arbejde, når den pågældende arbejdstager er ansat som medlem af kabinepersonalet i et selskab, der er underlagt lovgivningen i en af Unionens medlemsstater og udfører international passagertransport med fly i hele Unionens område, når dette tilknytningskriterium vedrørende »hjemmebasen«, forstået som det »faktiske midtpunkt for arbejdsforholdet«, for så vidt som arbejdstageren systematisk påbegynder og afslutter sin arbejdsdag på dette sted, tilrettelægger sit daglige arbejde dér og i den periode, hvor arbejdsforholdet er gældende, har sin faktiske bopæl i nærheden, er det sted, som både har den tætteste tilknytning til en kontraherende stat og sikrer den mest passende beskyttelse af den svageste part i aftaleforholdet?«

Sag C-168/16

- 33 S. Nogueira m.fl., der er portugisiske, spanske eller belgiske statsborgere, indgik i løbet af 2009 og 2010 arbejdsaftaler med Crewlink, som er en juridisk person med hjemsted i Irland.
- 34 Hver af deres arbejdsaftaler bestemte, at disse arbejdstagere var ansat af Crewlink og tilknyttet Ryanair som kabinepersonale med henblik på udførelsen af opgaver, der svarede til de af M.J. Moreno Osacar udførte.
- 35 Disse arbejdsaftaler, der var affattet på engelsk, bestemte ligeledes, at deres arbejdsforhold var underlagt irsk ret, og at denne medlemsstats retsinstanter var kompetente til at påkende alle tvister vedrørende fuldbyrdelsen eller ophævelsen af disse aftaler. Disse aftaler bestemte ligeledes, at deres løn blev indbetalt på en irsk bankkonto.
- 36 Arbejdsforholdene ophørte som følge af opsigelser eller afskedigelser i 2011.
- 37 Sandra Nogueira m.fl. anlagde af de samme årsager som M.J. Moreno Osacar sag for tribunal du travail de Charleroi (arbejdsretten i første instans i Charleroi, Belgien) med påstand om forskellige godtgørelser.
- 38 Ved dom afsagt den 4. november 2013 fastslog denne ret, at de belgiske retter ikke havde kompetence til at påkende disse søgsmål. Sagsøgerne i hovedsagen har iværksat appel til prøvelse af denne afgørelse til den forelæggende ret.

- 39 Den forelæggende ret har fremhævet, at det i aftalerne for Sandra Nogueira m.fl. var bestemt, at »kundens fly er indregistreret i Irland, og eftersom De udfører opgaver på disse fly, har Deres arbejde base i Irland«, at Charleroi lufthavn er stedet for disse arbejdstageres »udstationering«, og at de hver især skal bo inden for en times transport fra den base, hvortil de er knyttet.
- 40 Denne ret har endvidere redegjort for en række relevante faktiske oplysninger, der følger af rettens egen fastlæggelse af faktum. For det første står det fast, at selv om arbejdsaftalen gav arbejdsgiveren mulighed for at beslutte at overføre S. Nogueira m.fl. til en anden lufthavn, var den eneste hjemmehavn for Crewlinks tjeneste Charleroi lufthavn. For det andet indledte hver af disse arbejdstagere deres arbejdsdag i Charleroi lufthavn og vendte systematisk tilbage til deres base ved hver arbejdsdags afslutning. For det tredje havde hver af dem oplevet at skulle forblive standby i Charleroi lufthavn for eventuelt at træde i stedet for et udeblivende medlem af personalet.
- 41 Den forelæggende ret har i øvrigt nævnt, at arbejdsaftalerne for S. Nogueira m.fl. forpligtede dem til at overholde Ryanairs luftfartssikkerhedspolitik. Desuden var eksistensen af et fælles lokale for Ryanair og Crewlink i Charleroi lufthavn samt Ryanairs ledelses udøvelse af disciplinære beføjelser i forhold til personale, som Crewlink havde stillet til rådighed, tilstrækkeligt bevis for, at der var et arbejdsfællesskab mellem de to virksomheders personale.
- 42 Denne ret har begrundet behovet for en præjudiciel forelæggelse i samme vendinger som for sin anmodning om en præjudiciel afgørelse i sag C-169/16. Cour du travail de Mons (appeldomstolen i arbejdsretlige sager i Mons, Belgien) har derfor besluttet at udsætte sagen og at forelægge Domstolen et i det væsentlige identisk præjudicielt spørgsmål:
- 43 Ved kendelse afsagt af Domstolens præsident den 11. april 2016 blev sagerne C-168/16 og C-169/16 forenet med henblik på den skriftlige og den mundtlige forhandling samt dommen.

Om de præjudicielle spørgsmål

- 44 Med sine spørgsmål ønsker den forelæggende ret nærmere bestemt oplyst, om begrebet »det sted, hvor arbejdstageren sædvanligvis udfører sit arbejde«, som omhandlet i Bruxelles I-forordningens artikel 19, nr. 2), litra a), kan sidestilles med begrebet »hjemmehavn« som omhandlet i bilag III til forordning nr. 3922/91, når en sag anlægges af en arbejdstager, der er ansat som medlem af kabinepersonalet hos eller stillet til rådighed for et luftfartsselskab, med henblik på at afgøre den påkendende rets kompetence.
- 45 Det skal indledningsvis for det første bemærkes, at for så vidt som Bruxelles I-forordningen i forholdet mellem medlemsstaterne, således som det fremgår af 19. betragtning til denne forordning, erstatter konventionen af 27. september 1968 om retternes kompetence og om fuldbyrdelse af retsafgørelser i borgerlige sager, herunder handelssager, som ændret ved efterfølgende konventioner om nye medlemsstaters tiltrædelse af denne konvention (herefter »Bruxelleskonventionen«), gælder den af Domstolen anlagte fortolkning af denne konventions bestemmelser desuden også for forordningens bestemmelser, når disse instrumenter kan sidestilles med hinanden (dom af 7.7.2016, Höszi, C-222/15, EU:C:2016:525, præmis 30 og den deri nævnte retspraksis).
- 46 Selv om denne konvention i sin oprindelige udgave ikke indeholdt konkrete bestemmelser om arbejdsaftaler, er Bruxelles I-forordningens artikel 19, nr. 2), affattet næsten identisk med denne konventions artikel 5, nr. 1), andet og tredje punktum, i den udgave, der følger af konvention 89/535/EØF om Kongeriget Spaniens og Den Portugisiske Republiks tiltrædelse af konventionen om retternes kompetence og om fuldbyrdelse af retsafgørelser i borgerlige sager, herunder handelssager, samt af protokollen vedrørende Domstolens fortolkning af denne konvention med de tilpasninger af disse, som er foretaget ved konventionen om Kongeriget Danmarks, Irlands og Det Forenede

Kongerige Storbritanniens og Nordirlands tiltrædelse samt ved konventionen om Den Helleniske Republiks tiltrædelse (EFT 1989, L 285, s. 1), hvorfor kontinuiteten i fortolkningen af disse to akter skal sikres i henhold til den retspraksis, der er nævnt i den foregående præmis.

- 47 Hvad angår en individuel arbejdsaftale skal det opfyldelsessted for den pågældende forpligtelse, som er omhandlet i bruxelleskonventionens artikel 5, nr. 1), andet sætningsled, bestemmes på grundlag af ensartede kriterier, som Domstolen skal opstille ud fra konventionens opbygning og formål. Domstolen har således fremhævet, at en sådan selvstændig fortolkning er den eneste, der kan sikre en ensartet anvendelse af konventionen, som navnlig har til formål at gennemføre en harmonisering af de kontraherende staters regler om retternes kompetence, således at det i videst muligt omfang undgås, at flere retsinstanser har kompetence til at pådømme tvister, der udspringer af samme retsforhold, samt at styrke retsbeskyttelsen af de i Fællesskabet bosiddende personer, såvel således, at sagsøgeren let kan afgøre, ved hvilken ret den pågældende kan anlægge sag, som sagsøgte med rimelighed kan forudse, ved hvilken ret vedkommende kan blive sagsøgt (jf. i denne retning dom af 10.4.2003, Pugliese, C-437/00, EU:C:2003:219, præmis 16 og den deri nævnte retspraksis).
- 48 Det følger heraf, at dette krav om selvstændig fortolkning ligeledes gælder for Bruxelles I-forordningens artikel 19, nr. 2) (jf. i denne retning dom af 10.9.2015, Holterman Ferho Exploitatie m.fl., C-47/14, EU:C:2015:574, præmis 37 og den deri nævnte retspraksis).
- 49 For det andet fremgår det af Domstolens faste praksis, at for tvister vedrørende arbejdsaftaler fastsætter Bruxelles I-forordningens kapitel II, afdeling 5, en række regler, der, som det fremgår af 13. betragtning til denne forordning, tilsigter at beskytte den svage part i aftalen ved hjælp af kompetenceregler, der er gunstigere for denne parts interesser (jf. i denne retning dom af 19.7.2012, Mahamdia C-154/11, EU:C:2012:491, præmis 44 og den deri nævnte retspraksis, og af 10.9.2015, Holterman Ferho Exploitatie m.fl., C-47/14, EU:C:2015:574, præmis 43).
- 50 Disse regler gør det således muligt for arbejdstageren at sagsøge sin arbejdsgiver for den ret, som arbejdstageren anser for at være nærmest sine interesser, idet de giver vedkommende mulighed for at anlægge sag ved retterne i den medlemsstat, hvor arbejdstageren har sin bopæl, eller for retten på det sted, hvor arbejdstageren sædvanligvis udfører sit arbejde, eller, når dette arbejde ikke udføres i ét land, for retten på det sted, hvor den virksomhed, der har ansat arbejdstageren, befinder sig. Bestemmelserne i denne afdeling begrænser ligeledes arbejdsgiverens ret til valg af værneting ved sagsanlæg mod arbejdstageren samt muligheden for at fravige de kompetenceregler, der er fastsat i denne forordning (dom af 19.7.2012, Mahamdia, C-154/11, EU:C:2012:491, præmis 45 og den deri nævnte retspraksis).
- 51 Endvidere er de i Bruxelles I-forordningens kapitel II, afdeling 5, indeholdte bestemmelser ikke blot særregler, men også udtømmende regler (jf. i denne retning dom af 10.9.2015, Holterman Ferho Exploitatie m.fl., C-47/14, EU:C:2015:574, præmis 44 og den deri nævnte retspraksis).
- 52 For det tredje begrænser Bruxelles I-forordningens artikel 21 parternes mulighed for at indgå en værnetingsaftale i en arbejdsaftale. En sådan aftale skal således være indgået, efter at tvisten er opstået, eller skal – såfremt den er indgået inden – give arbejdstageren ret til at anlægge sag ved andre retter end dem, der er tillagt kompetence ved nævnte regler (dom af 19.7.2012, Mahamdia, C-154/11, EU:C:2012:491, præmis 61).
- 53 Det følger heraf, at denne bestemmelse ikke kan fortolkes således, at det udelukkende er en værnetingsaftale, der kan finde anvendelse, hvorved arbejdstageren forbydes at anlægge sag ved de retter, der er kompetente i medfør af Bruxelles I-forordningens artikel 18 og 19 (jf. i denne retning dom af 19.7.2012, Mahamdia, C-154/11, EU:C:2012:491, præmis 63).

- 54 Det skal i dette tilfælde, således som generaladvokaten har gjort i punkt 57 og 58 i sit forslag til afgørelse, fastslås, at en klausul om tildeling af jurisdiktion som den i de i hovedsagen omhandlede aftaler indeholdte ikke opfylder nogen af kravene fastsat i Bruxelles I-forordningens artikel 21, og at denne klausul følgelig ikke kan gøres gældende over for appellanterne i hovedsagen.
- 55 For det fjerde og sidste skal det bemærkes, at den selvstændige fortolkning af Bruxelles I-forordningens artikel 19, nr. 2), ikke er til hinder for, at der tages hensyn til tilsvarende bestemmelser i Romkonventionen, eftersom denne konvention, som det fremgår af dennes præambel, ligeledes tilsigter inden for den internationale privatret at fortsætte det retlige harmoniseringsarbejde, som EU allerede har påbegyndt inden for bl.a. retternes kompetence og fuldbyrdelse af domme.
- 56 Som generaladvokaten således har bemærket i punkt 77 i sit forslag til afgørelse, foretog Domstolen i dom af 15. marts 2011, Koelzsch (C-29/10, EU:C:2011:151), og af 15. december 2011, Voogsgeerd (C-384/10, EU:C:2011:842), en fortolkning af Romkonventionen i betragtning af bl.a. Bruxelleskonventionens bestemmelser om den individuelle arbejdsaftale.
- 57 Hvad angår fastlæggelsen af begrebet »det sted, hvor arbejdstageren sædvanligvis udfører sit arbejde«, som omhandlet i Bruxelles I-forordningens artikel 19, nr. 2), litra a), har Domstolen gentagne gange fastslået, at kriteriet om den medlemsstat, hvor arbejdstageren sædvanligvis udfører sit arbejde, skal fortolkes vidt (jf. analogt dom af 12.9.2013, Schlecker, C-64/12, EU:C:2013:551, præmis 31 og den deri nævnte retspraksis).
- 58 Hvad angår en arbejdsaftale, der er blevet opfyldt på flere kontraherende staters område, og når der ikke foreligger et faktisk midtpunkt for arbejdstagerens erhvervsaktiviteter, hvorfra denne opfylder de fleste af sine forpligtelser i forhold til sin arbejdsgiver, har Domstolen fundet, at Bruxelleskonventionens artikel 5, nr. 1) – i betragtning af de tvingende hensyn til såvel at fastlægge det sted, hvortil sagen har den væsentligste tilknytning med henblik på at udpege den ret, der er bedst placeret til at afgøre tvisten, som at sikre arbejdstageren, som den svageste part i kontrakten, en passende beskyttelse og at undgå, at der er værneting flere steder – skal fortolkes således, at bestemmelsen tager sigte på det sted, hvor eller hvorfra arbejdstageren faktisk i det væsentlige opfylder sine forpligtelser over for arbejdsgiveren. Det er således på dette sted, arbejdstageren med de mindste omkostninger kan anlægge retssag mod sin arbejdsgiver eller varetage sine interesser som sagsøgt, og retten på dette sted er bedst i stand til at afgøre tvisten vedrørende arbejdsaftalen (jf. i denne retning dom af 27.2.2002, Weber, C-37/00, EU:C:2002:122, præmis 49 og den deri nævnte retspraksis).
- 59 Under sådanne omstændigheder skal begrebet »det sted, hvor arbejdstageren sædvanligvis udfører sit arbejde«, som er fastsat i Bruxelles I-forordningens artikel 19, nr. 2), litra a), fortolkes således, at det henviser til det sted, hvor eller hvorfra arbejdstageren i det væsentlige opfylder sine forpligtelser over for sin arbejdsgiver.
- 60 I dette tilfælde vedrører hovedsagerne arbejdstagere, der er ansat som medlemmer af kabinepersonalet hos eller stillet til rådighed for et luftfartsselskab. Den ret i en medlemsstat, der skal påkende sådanne tvister, skal således, når den ikke utvetydigt kan fastslå »det sted, hvor arbejdstageren sædvanligvis udfører sit arbejde«, med henblik på at undersøge sin egen kompetence identificere det sted, »hvorfra« denne arbejdstager hovedsageligt opfyldte sine forpligtelser i forhold til sin arbejdsgiver.
- 61 Som generaladvokaten har anført i punkt 95 i sit forslag til afgørelse, følger det ligeledes af Domstolens praksis, at det med henblik på at fastlægge dette sted tilkommer den nationale ret at henholde sig til en række indicier.
- 62 Denne metode med indicier giver ikke alene mulighed for at foretage en bedre vurdering af de retlige forbindelsers eksistens, idet den skal tage hensyn til samtlige de faktorer, der karakteriserer arbejdstagerens virksomhed (jf. analogt, dom af 15.3.2011, Koelzsch, C-29/10, EU:C:2011:151,

præmis 48), men ligeledes for at undgå, at et begreb som »det sted, hvor eller hvorfra arbejdstageren sædvanligvis udfører sit arbejde«, ikke bruges som redskab eller ikke bidrager til gennemførelsen af strategier for omgåelse (jf. analogt, dom af 27.10.2016, D’Oultremont m.fl., C-290/15, EU:C:2016:816, præmis 48 og den deri nævnte retspraksis).

- 63 Som generaladvokaten har påpeget i punkt 85 i sit forslag til afgørelse, har Domstolen hvad angår arbejdsforhold i transportsektoren i dom af 15. marts 2011, Koelzsch (C-29/10, EU:C:2011:151, præmis 49) og af 15. december 2011, Voogsgeerd (C-384/10, EU:C:2011:842, præmis 38-41), opregnet flere forhold, som en national ret kan tage hensyn til. Disse retter skal bl.a. fastlægge, i hvilken medlemsstat det sted, hvorfra arbejdstageren udfører sine transportopgaver, vender tilbage til efter sine opgaver eller modtager instruktioner vedrørende sine opgaver og organiserer sit arbejde, er beliggende, samt det sted, hvor arbejdsredskaberne befinder sig.
- 64 Som generaladvokaten har påpeget i punkt 102 i sit forslag til afgørelse, skal der, under omstændigheder som de i hovedsagen omhandlede, i denne henseende tages hensyn til det sted, hvor de fly, om bord på hvilke appellanternes arbejde sædvanligvis udføres, har standplads.
- 65 Følgelig kan begrebet »det sted, hvor arbejdstageren sædvanligvis udfører sit arbejde«, ikke sidestilles med noget begreb, der fremgår af andre EU-retsakter.
- 66 Hvad angår kabinepersonale, der er ansat hos eller stillet til rådighed for et luftfartsselskab, kan dette begreb ikke sidestilles med begrebet »hjemmebase« som omhandlet i bilag III til forordning nr. 3922/91. Bruxelles I-forordningen henviser nemlig ikke til forordning nr. 3922/91 og forfølger heller ikke de samme formål, idet sidstnævnte forordning tilsigter harmonisering af tekniske krav og administrative procedurer for sikkerhed inden for civil luftfart.
- 67 Den omstændighed, at begrebet »det sted, hvor arbejdstageren sædvanligvis udfører sit arbejde«, som omhandlet i Bruxelles I-forordningens artikel 19, nr. 2), litra a), ikke kan sidestilles med begrebet »hjemmebase« som omhandlet i bilag III til forordning nr. 3922/91, betyder imidlertid ikke, således som generaladvokaten har påpeget i punkt 115 i sit forslag til afgørelse, at det sidstnævnte begreb er uden relevans med henblik på under omstændigheder som de i hovedsagerne omhandlede at fastlægge det sted, hvorfra en arbejdstager sædvanligvis udfører sit arbejde.
- 68 Nærmere bestemt har Domstolen, således som det fremgår af denne doms præmis 61-64, tidligere fremhævet, at der ved identificeringen af dette sted skal bruges en metode, som bygger på indikationer.
- 69 I denne forbindelse udgør begrebet »hjemmebase« et element, der kan spille en betydelig rolle ved identificeringen af de indikationer, der er nævnt ovenfor i denne doms præmis 63 og 64, som under omstændigheder som de i hovedsagen omhandlede giver mulighed for at fastslå, hvorfra arbejdstagerne sædvanligvis udfører deres arbejde, og dermed at fastslå den kompetence, som en ret kan have til at påkende et søgsmål anlagt af disse arbejdstagere som omhandlet i Bruxelles I-forordningens artikel 19, nr. 2), litra a).
- 70 Dette begreb er således defineret i bilag III til forordning nr. 3922/91, under OPS 1.1095, som det sted, hvorfra besætningsmedlemmet normalt påbegynder sin arbejdsdag og afslutter den på dette sted, idet vedkommende her planlægger sit daglige arbejde, og nær det sted, hvor de ansatte under perioden for udførelse af deres arbejdsaftale bor og er til rådighed for luftfartsselskabet.
- 71 Ifølge dette bilags OPS 1.1110 varierer minimumshvileperioden for arbejdstagere som appellanterne i hovedsagen alt efter, om denne tid tildeles uden for eller på »hjemmebasen« i henhold til bilag III til forordning nr. 3922/91.

- 72 Det skal endvidere bemærkes, at dette sted hverken fastsættes vilkårligt eller af arbejdstageren, men i henhold til punkt 3.1 i dette bilags OPS 1.1090 af luftfartsforetagendet for hvert besætningsmedlem.
- 73 Kun i tilfælde, hvor søgsmålene under hensyn til de faktiske omstændigheder i det konkrete tilfælde har nærmere tilknytning til et andet arbejdssted end »hjemmebasen«, er sidstnævnte ikke relevant med henblik på at identificere »det sted, hvorfra arbejdstagerne sædvanligvis udfører deres arbejde« (jf. i denne retning dom af 27.2.2002, Weber, C-37/00, EU:C:2002:122, præmis 53, samt analogt dom af 12.9.2013, Schlecker, C-64/12, EU:C:2013:551, præmis 38 og den deri nævnte retspraksis).
- 74 Endvidere kan der ikke sås tvivl om den selvstændige karakter af begrebet »det sted, hvor arbejdstageren sædvanligvis udfører sit arbejde«, med henvisning til begrebet »hjemmebase« som omhandlet i denne forordning, der fremgår af ordlyden af forordning nr. 883/2004, eftersom den sidstnævnte forordning og Bruxelles I-forordningen forfølger forskellige formål. Hvor Bruxelles I-forordningen forfølger det i denne doms præmis 47 nævnte formål, er formålet med forordning nr. 883/2004 som anført i første betragtning hertil ud over den frie bevægelighed for personer at »bidrage til en forbedring af arbejdstagerenes levestandard og beskæftigelsesvilkår«.
- 75 Endvidere gælder betragtningen om, at begrebet det sted, hvor eller hvorfra arbejdstageren sædvanligvis udfører sit arbejde, hvortil henvises i Bruxelles I-forordningens artikel 19, nr. 2), litra a), således som det fremgår af denne doms præmis 65, ikke kan sidestilles med noget andet begreb, ligeledes for luftfartøjernes »nationalitet« i henhold til Chicagokonventionens artikel 17.
- 76 I modsætning til, hvad Ryanair og Crewlink har gjort gældende i deres indlæg, kan den medlemsstat, hvorfra en arbejdstager, der er ansat som medlem af kabinepersonalet hos eller stillet til rådighed for et luftfartsselskab, sædvanligvis udfører sit arbejde, heller ikke sidestilles med den medlemsstats område, hvorfra disse luftfartøyers nationalitet stammer som omhandlet i Chicagokonventionens artikel 17.
- 77 Henset til det ovenstående skal de rejste spørgsmål besvares med, at Bruxelles I-forordningens artikel 19, nr. 2), litra a), skal fortolkes således, at når en sag anlægges af en arbejdstager, der er ansat som medlem af kabinepersonalet hos eller stillet til rådighed for et luftfartsselskab, med henblik på at afgøre den påkendende rets kompetence, kan begrebet »det sted, hvor arbejdstageren sædvanligvis udfører sit arbejde«, ikke sidestilles med begrebet »hjemmebase« som omhandlet i bilag III til forordning nr. 3922/91. Begrebet »hjemmebase« udgør ikke desto mindre en væsentlig indikation med henblik på at fastlægge »det sted, hvor arbejdstageren sædvanligvis udfører sit arbejde«.

Sagsomkostninger

- 78 Da sagens behandling i forhold til hovedsagens parter udgør et led i den sag, der verserer for den forelæggende ret, tilkommer det denne at træffe afgørelse om sagsomkostningerne. Bortset fra nævnte parter udgifter kan de udgifter, som er afholdt i forbindelse med afgivelse af indlæg for Domstolen, ikke erstattes.

På grundlag af disse præmisser kender Domstolen (Anden Afdeling) for ret:

Artikel 19, nr. 2), litra a), i Rådets forordning (EF) nr. 44/2001 af 22. december 2000 om retternes kompetence og om anerkendelse og fuldbyrdelse af retsafgørelser på det civil- og handelsretlige område skal fortolkes således, at når en sag anlægges af en arbejdstager, der er ansat som medlem af kabinepersonalet hos eller stillet til rådighed for et luftfartsselskab, med henblik på at afgøre den påkendende rets kompetence, kan begrebet »det sted, hvor arbejdstageren sædvanligvis udfører sit arbejde«, ikke sidestilles med begrebet »hjemmebase« som omhandlet i bilag III til Rådets forordning (EF) nr. 3922/91 af 16. december 1991 om harmonisering af tekniske krav og administrative procedurer inden for civil luftfart, som ændret

ved Europa-Parlamentets og Rådets forordning (EF) nr. 1899/2006 af 12. december 2006. Begrebet »hjemmebase« udgør ikke desto mindre en væsentlig indikation med henblik på at fastlægge »det sted, hvor arbejdstageren sædvanligvis udfører sit arbejde«.

Underskrifter